

TRIANON

A TRAUMADRÁMA TERMÉSZETE

GYÁNI GÁBOR

Váratlan véget ért a Nagy Háború a központi hatalmak, benne Magyarország számára, ami nyomban előrevetítette az addig elképzelhetetlen jövőt, a Monarchia felbomlását, vele együtt a Magyar Királyság határainak radikális módosulását. A háború alatt, majd a felbomlás heteiben és hónapjaiban, sőt még azt követően is, rendületlenül élt a hit, hogy az ország területileg sértetlenül kerülhet ki az eseményekből.¹ Korábban abban is bíztak, hogy akár még nagyobbodhat is, elsősorban Szerbia rovására.² Sőt, a háború végéhez közeledve sem látszott a szomorú vég. „A Monarchia tulajdonképpen megnyerte a háborút – legalábbis sokan gondolhatták így 1918 közepén.”³ A Monarchia végső katonai vereségét az 1918. szeptemberi balkáni hadműveletek hozták magukkal, és Tisza István a katonai összeomlás tényét az október 17-i parlamenti beszédében ismerte el először.⁴ Ami ezután történt, az homlokegyenest ellentmondott a várakozásoknak. Bekövetkezett a senki által nem várt jövő, és ez a balsors idézte elő Trianon máig tartó traumadramáját.⁵

A veszteség természetét firtatva kezdjük szemlénket a tárgyi következmények tényszerű bemutatásával. A Párizs környéki békék által újraszabott Közép-Európában Magyarország elnyerte a teljes értékű nemzetállami szuverenitást; viszont az ország területe és népessége a korábbinak az egyharmadára csökkent. A trianoni határváltozás kedvezőtlenül befolyásolta a gazdasági erőforrások elérését, ennek ellenére sem jelenthető ki azonban kategorikusan, hogy az új országhatárok közvetlenül és önmagukban szabták volna meg az ország későbbi gazdasági teljesítményét. E kérdés bővebb figyelmet érdemel, mert a Trianonnal kapcsolatos mai emlékezetpolitikai diskurzus merőben mást állít róla, mint a tudományosan megalapozott történetírás. Amikor nemrég annak a szakmai véleményemnek adtam hangot egy esszében, hogy az etnikai és felekezeti téren sokszínű, egyúttal elmaradott peremterületek kerültek el az országtól a trianoni diktátum nyomán,⁶ a kormánypárti sajtó és az interneten (és a közösségi médiában) megszólalók szélsőséges hangon megfogalmazott kritikát zúdítottak rám.⁷ Nem haszontalan tehát a dolgok tárgyilagos szemrevételezése, amely nem feltétlenül vág majd egybe az állami történelempolitika propagandájával. Ez a számvetés már a Horthy-korban megindult. Weis István, a legszámottevőbb korabeli magyar makroszociológiai mesterelbeszélés szerzője így indokolta könyve megírását:

„Mai helyzetünk csak egy irányban nyert jóformán tökéletes megvilágítást. Gyönyörű, alapos munkák tárják elénk azt a veszteséget, amelyet a trianoni békekötés okozott. Ennek a veszteségnek, a nemzetünket ért károsodásnak megállapítása felétlenül szükséges volt, nemcsak a külföld felvilágosítására, hanem saját magunk számára is, hogy a különbséget ne csak érezzük, hanem tudjuk is. A terület megcsonkítása azonban már évtizedes; ez az évtized pedig a mai forrongó világban hosszú idő, amely alatt sok minden változott. Okvetlenül szükséges tehát az, hogy az eredeti változásoknak mai hatásait és mai helyzetünket részletesen megismerjük.”⁸

Weis azért tartja fontosnak Trianon veszteségeinek eme közvetett rögzítését, ami a trianoni magyar társadalom rajzából olvasható ki, mert meggyőződése szerint az országhatárokon innen és túl élő magyarok nem alkotnak többé magától értetődő egységet.

„Csonkamagyarország a közelmúlt eseményei miatt érthető visszahatásként olyan jelenségeket és irányokat mutathat fel, amelyek érthetetlenek

1 ■ Vö. Gyáni Gábor: Háborús tapasztalat és a nem várt jövő. *Tiszatáj*, 2018. 11. 63–70.

2 ■ Szabó Dániel: *A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében 1915–1918*. Akadémiai, Bp., 1976.

3 ■ Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918–1920*. Jaffa, Bp., 2020. 16. old.

4 ■ Révész Tamás: *A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2019. 55. old.

5 ■ A traumadráma fogalmáról: Jeffrey C. Alexander: *The Social Construction of Moral Universals*. In: J. C. Alexander et al. (eds.): *Remembering the Holocaust. A Debate*. Oxford University Press, Oxford, 2009. 3–102. old.; uő: *Holokauszt és trauma: Morális univerzalizmus Nyugaton*. Ford. Fáber Ágoston – Gyimesi Zoltán – Szász Anna Lujza. In: Szász Anna Lujza – Zombory Máté (szerk.): *Transznacionális politika és a holokauszt emlékeztetőtörténete*. Befejezetlen Múlt Alapítvány, Bp., 2014. 66–147. old.

6 ■ Gyáni Gábor: *Trianon – a veszteség természete*. *Élet és Irodalom*, 2019. december 19. 19. old. Továbbá: uő: *Trianon – das Trauma des Verlustes*. *Europäische Rundschau*, 2020. 2. szám, 39–44. old.

7 ■ Vö. Bácskai Balázs: *Trianon előnyeit ecsetelte egy történész*. *Magyar Nemzet*, 2020. január 6., 5. old.; Pataki Tamás: *Jó, hogy elcsatolták Székelyföldet*. *Magyar Nemzet*, 2020. január 11., 12. old.; Deme Dániel: *Tovább hallgat az Akadémia*. *Magyar Hírlap*, 2020. január 29.; Perényi János: *Kultúrharc és Trianon. Lehet-e tüzszünet? 168 óra*, 2020. február 13. Ehhez járul a közösségi internetmédiára és a megannyi blogbejegyzés az esszé szerzőjét kárhóztató, sőt személyében gyalázó áradata.

nem-magyar állampolgár testvéreink előtt és mi nehezen értjük meg az ő egyes állásfoglalásaikat, mert megszoktuk, hogy nálunk az állam és a nemzet elvileg azonosult, és az állam akként került a nemzeti társadalom fölé, hogy annak önállóságát esetleg veszélyezteti ugyan, de nemzeti jellegét nem.”⁹

Ha az egyébként konzervatív és nemzeti ethosszal eltelt Weis István már 1930-ban így találta, mennyire így vagyunk ezzel Trianon után száz évvel!

A TERÜLETI VESZTESÉGEK GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI ÖSSZETEVŐI

Az ország területének és népességének drasztikus lecsökkenése a gazdaság és a társadalom szerkezeti viszonyait tekintve kétségtelen kiegyenlítődéssel járt együtt. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása nyomán megalakult szuverén magyar nemzetállam keretei között korábban ismeretlen mérvű *etnikai homogenitás* keletkezett: az anyanyelvi statisztika tanúsága szerint 1920-ban az ország népességének 89,6%-a állt ezentúl magyarokból, és a legnépesebb nem magyar anyanyelvű hazai népcsoport, a német részaránya is csupán 6,9% volt. A harmincas évek végi revíziós határbővülést megelőzően a magyar anyanyelvűek aránya tovább emelkedett az ország teljes népességében, 1930-ra a 92,1%-ot is elérte.¹⁰ A mondottakon túl a trianoni Magyarország a vagyoni és jövedelmi eloszlást, a kulturális viszonyokat és az életvitelt tekintve egyaránt jóval egységesebbé, az előzőekhez képest belsőleg integráltabbá vált.

8 ■ Weis István: *A mai magyar társadalom*. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1930. 6. old. Újabb kiadása: Gondolat, Bp., 2013.

9 ■ Weis: *A mai magyar társadalom*, 1930. 8. old.

10 ■ Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Bp., 2003. 2. jav. kiadás. 213. old.

11 ■ Demeter Gábor: A fejlettség területi mintázata a dualizmus kori Magyarországon – az agrárszférától az adóztatásig. In: Csikós Gábor et al. (szerk.): *Vidéktörténet 2. Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2019. 65. old. (Kiemelés az eredetiben)

12 ■ Uo. 41. old.

13 ■ Uo. 42. old.

14 ■ Demeter Gábor: Az 1938–1941 között visszatért területek fejlettsége és szerepe az anyaország és az utódállamok gazdaságában a különféle történeti narratívák tükrében. *Pro Minoritate*, 2019. ősz, 35–68. old. A röviden bemutatott kutatási eredmények számos kutató (Pénzes János, Szilágyi Zsolt, Jakobi Akos) összehangolt vizsgálatainak köszönhetőek. Lásd még: Demeter Gábor – Szulovszky János (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon: Módszerek és megközelítések*. MTA BTK, Bp.–Debrecen, 2018.

15 ■ Ablonczy: *Ismeretlen Trianon*, 213. old.

16 ■ *Székelyföld története III. kötet 1867–1990*. Szerk. Bárdi Nándor – Pál Judit. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016. 237. old. Az idézett szöveg szerzője: Balaton Petra. (Kiemelés tőlem – Gy. G.)

A peremterületek, amelyek Trianonnal elvesztek, etnikai és felekezeti téren sokszínűek, egyúttal a gazdasági fejlettség és a társadalmi tagozódás szempontjából elmaradtak voltak, jóllehet a Felvidék (a mai Szlovákia) és Erdély (a mai Románia) egyes régiói és főként a Délvidék (Bácska, Bánát, vagyis a mai Szerbia) fontos ipari és kereskedelmi városi központoknak, olykor virágzó mezőgazdasági régióknak is helyet adott. Ezek a térségek is mind elkerültek az országtól, ami különösen fájó veszteség volt Magyarország számára. Az újabb történeti kutatások alapján kijelenthető viszont, hogy a Magyar Királyság *en bloc* legelmaradottabb gazdasági térségei, legarchaikusabb helyi társadalmi kerületek a nagyhatalmi önkény jegyében meghúzott új országhatárokon kívülre. Ez különösen igaz Kárpátaljára, a Székelyföldre és a Felvidék északkeleti részére. Lássuk a bizonyítékokat.

A területi gazdasági egyenlőtlenségek ma intenzíven folyó történeti kutatása kimutatta, „*hogy az új országhatárok mint belső törésvonalak már »készen voltak« Trianon előtt is – és [...] ezek nem csak nyelvi törésvonalak voltak»*.¹¹ Jóllehet senki sem állítja, még ezen belátások mellett sem, hogy a trianoni döntéshozók ilyen alapon, ennek tudatában határoztak volna az ország új határaitól. A különféle gazdasági paraméterek (az adóteher megoszlása, az agrártermelés hatékonysága, valamint a mezőgazdasági munkaerőpiac alakulása és mások) szerint kvantitatív úton kiértékelt „országterület” a szembetűnő egyenlőtlenség állapotát mutatta ekkoriban. Ezt megerősíti például, hogy a „napszámra kényszerülő kisbirtokosok (lecsúszók) statikus és dinamikus mutatója szerint 1910-ben a leg súlyosabb helyzet egyaránt a nemzetiségek lakta perifériákon volt: Kárpátalján, Erdélyben és a Felvidéken, a hegyvidéki régiókban (így a magyar jellegű Székelyföldön is)”.¹² Nem csoda tehát, „ha az esetlegesen létező regionális differenciák korrelációt mutatnak a későbbi [a trianoni] határokkal”.¹³ Ráadásul a jelzett területi-fejlettségbeli különbségek érdemben később sem igen változtak, amit az 1938–1941 között bekövetkezett terület-visszacsatolások nyomán megejtett kvantitatív gazdaságtörténeti vizsgálatok is igazolnak.¹⁴ Nem véletlenül jelenti ki tehát Ablonczy Balázs a trianoni határváltozást mérlegre téve: „Gazdasági tekintetben tehát Trianon már 1920 előtt is készen állt.”¹⁵

Az elcsatolt országrészek némelyikére vonatkozó regionális történeti vizsgálatok is alátámasztják az elmaradottság tényét. A Székelyföldet illetően a néhány éve megjelent regionális történeti monográfia egyik szerzőjét idézem. „A dualizmus kori Székelyföld a fokozatos felzárkózás ellenére Magyarország perifériális helyzetű agrártérsége maradt. A modernizációs hatások szigetszerű megnyilvánulásai a gazdaság *minden területén* megfigyelhetők.”¹⁶ S noha a térség gazdasági fejlődése „fokozatos felzárkózásra” vall, ennek ellenére „gaz-

dasági fejlettségben Magyarország egyes régiói között megmaradtak a számottevő különbségek a 20. század elejére”.¹⁷

A területi gazdasági egyenlőtlenség ténye a népesség racionális viselkedésében is megmutatkozik, különösen az elvándorlásban. Tudott dolog, hogy a kivándorlásnak gócpontjai vannak, ahonnan kivált intenzív volt az exodus. Ilyen gócpontnak számított mindenekelőtt a Felvidék, a Székelyföld és a Délvidék (Bácska, Bánát, Temes és Torontál vidéke). Felvidékről és a Délvidékről az Egyesült Államokba tartó kivándorlás dominált, Székelyföldön viszont egyszerre érvényesült az Amerikába és a királyi Romániába irányuló elvándorlás.¹⁸ Mindez közvetlenül az említett térségek gazdasági hátramaradottságával, a számukra akkoriban megnyíló modernizációs lehetőségek eleve adott szűkösségével függött össze.¹⁹

A dualizmus korában különösen nagy figyelem irányult a székely kivándorlás ügyére, részben az intenzitása, részben pedig amiatt, mert szintiszta magyar népességet sodort az országhatárokon kívülre. A Felvidékről kivándorlók tetemes hányada ugyanis szlovák ajkú magyar állampolgár volt, a Délvidékről pedig szerbek és horvátok is nagy számban hagyták el az ország területét. „A székely migráció fő iránya Moldva és Havasalföld volt, az amerikai kivándorlás a 20. század elején jelentkezett, de állandó volt a székelység vándorlása a közelebbi (Brassó és vidéke) és távolabbi vidékekre (Kolozsvár, Budapest, Bécs) is.”²⁰ Az egyes források adatai alapján a XX. század első másfél évtizedében is legalább 50–60 000 fő hagyta el a Székelyföldet a tartós és az időszaki (az ingázó) elvándorlás formájában; de már a megelőző időben is zajlott innen az elvándorlás, s akkor is tetemes a nagyságrendje, ha valamelyes visszavándorlással is számolhatunk. Valójában az előbb mondottnál ebben az időben többen hagyták el a Székelyföldet: egyes történész becslések szerint egyedül Romániába 1880 és 1900 között 20–25 000, 1900 után ennél is több székely vándorolt ki. A századelőn a romániai ideiglenes székely(földi) munkavállalók számát a történeti irodalom 112 000 főre teszi.²¹ Akármennyien hagyták is el a Székelyföldet a hivatalosan regisztrált kivándorlás, vagy az alkalmi munkavállalás során, netán illegális csatornákat véve igénybe, az ebből fakadó népvészesség feltűnően nagy Székelyföld akkoriban alig több mint félmillió lélekszámahoz viszonyítva.²²

Mindezen „anomáliák” már akkor is tudatosították a magyar politikai elitben, amikor Trianon vészjósló árnya még csak nem is derengett a láthatáron. Székelyföld fokozatos gazdasági és társadalmi lemaradása az 1870-es évektől állandó téma volt a magyar közvéleményben.²³ A társadalomjobbító akciók sorában az 1902. évi Székely Kongresszus nagy jelentőségre tett szert. A Csíktusnádon mintegy 500 fő részvételével megrendezett tanácskozás

a térség akut gazdasági és társadalmi problémáinak megtárgyalása mellett akciótervet is kidolgozott a bajok orvoslására. Az 52 elfogadott javaslat, amely a nemzeti ügyként kezelt székelykérdés megoldását volt hivatva elősegíteni, erőteljesebb állami támogatást irányzott elő a térség fejlesztésére. A nemes szándékot azonban nem követték tettek, s ahogy a kérdés monográfusa fogalmaz: „A kormányzat [...] a soknemzetiségű országban a liberális gazdaságpolitikai gondolkodás mellett a magyar etnikum nagyszabású támogató-fejlesztő politikáját nem vállalhatta fel.”²⁴ Az ún. székely akció, amely egyaránt folyt már a kongresszus előtt is, részben ipartámogató célzatú volt, részben átfogó regionális gazdaságfejlesztést tervezett, tegyük hozzá: kevés sikerrel.

Ehhez hasonló állami figyelemben részesült a Felvidék keleti szegmense, Kárpátalja is a századfordulón. Darányi Ignác földművelési miniszter 1887-ben felkérte Egán Edét, hogy kormánybiztosként tanulmányozza a térség súlyos gazdasági és társadalmi bajait, és dolgozzon ki akcióprogramot az agrárszegénység (az aránytalan birtokmegosztás) enyhítésére, továbbá az uzsorakölcsön, az alkoholizmus és a feltűnően gyakori kivándorlás visszafogására. Az akció szintén kevés sikerrel járt a Trianonnal később elcsatolt terület népessége számára, ráadásul már 1901-ben, Egán öngyilkosságával véget is ért.²⁵

A trianoni döntéssel elcsatolt országrészekben ugyanakkor voltak városi centrumok is, közülük egyik-másik kitűnt modernitásával. A később elcsatolt térségek a maguk egészében a megmaradt országrészénél mégis kevésbé urbanizáltak voltak. Ezen az értendő, hogy itt a lakosság aránylag csekélyebb része élt városban, mint az ország többi régiójában.²⁶ Jóllehet a később elcsatolt területek funkcionálisan és a népességüket tekintve egyaránt kiemelkedő városait többnyire nem az agrárnépesség lakta, mint az alföldi mezővárosokat; ugyanakkor

17 ■ Uo. 241. old.

18 ■ Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai, Bp., 1982. 98–101. old.

19 ■ Ladislav Tajtak: *Slovak Emigration: Its Causes and Consequences*. In: Julianna Puskás (ed.): *Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880–1940*. Akadémiai, Bp., 1990. (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae, 191.) 74–85. old.

20 ■ *Székelyföld története III.*, 125. old. A szövegrész szerzője: Balaton Petra.

21 ■ Uo. 131. old. A szövegrész szerzője: Balaton Petra.

22 ■ A székelyek száma Székelyföldön 1910-ben legfőljebb 600 000, de lehet, hogy csak 500 000 volt. Kováts Zoltán: *A székely népesség számának alakulása az Erdélyben történő megtelepedéstől kezdve 1910-ig*. In: Csilhák György (szerk.): *A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Első (Székelyudvarhelyi) Övezeti Történetstároló Előadásai és Iratai*. Ungarisch Historischer Verein Zürich, Bp.–Zürich, 1994. 136–137. old.

23 ■ A kérdésről itt előadandók forrása: Balaton Petra: *A Székely Akció története, 1902–1914. Állami szerepvállalás Székelyföld felzárkóztatására*. Doktori (PhD-) értekezés. Debrecen, 2006.; *Székelyföld története III.* 170–181. old. A fejezet szerzője: Balaton Petra.

24 ■ *Székelyföld története III.* 176. old. Az idézett szöveg szerzője: Balaton Petra.

a közigazgatási szerepkörük mellett kereskedelmi, ipari vagy iskolavárosi (értelmiségi) funkciójukkal is rendre kitűntek. Mindemellett a modern urbanizáció elszigetelt, bár virágzó végváraiként szinte egyáltalán nem húzták maguk után a körülöttük elterülő és rendszerint igen elmaradott vidéket.²⁷ Ezeknek a városi központoknak (Aradnak, Kassának, Kolozsvárnak, Nagyváradnak, Pozsonynak, Szatmárnémetinek, Temesvárnak stb.) az elcsatolása különösen fájdalmas veszteségként hatott tehát a modernitás vidéki bázisát tekintve. Következésképpen tovább nőtt Budapest túlsúlya a két háború között, tekintve, hogy az ország népességének egytizede, minden harmadik város lakó immár a fővárosban élt.²⁸ A trianoni döntéssel végleg elveszett Magyarország számára a fővároson kívüli modern polgári középosztály és gyáripari munkásság java része. E fejlemény politikai következményeként csökkent, éppenséggel megszűnt az a lehetőség is, hogy a Horthy-rendszerrel valamivel demokratikusabb államhatalom rendezkedhessen be az országban, mivel egy ilyen formáció potenciális vidéki társadalmi támogatói köre – csekély kivétellel – szinte mind eltűnt az ország térképéről. Nyitott kérdés ugyanakkor, hogy feltételezhető-e közvetlen kapcsolat a társadalmi struktúra és a politikai berendezkedés mikéntje között, és nem szemléleti redukcionizmus-e ennek az összefüggésnek az elgondolása. Számomra azonban nem kétséges, hogy a két szféra között van bizonyos kapcsolat.

Összességében kijelenthető, az állam határainak drasztikus és váratlan megváltoztatása ellentmondásos következményekkel járt az országra nézve. A kérdés differenciált, gondosan mérlegelő álláspont kialakítását követeli meg tehát a történeéstől, mert kizárólag csak erre épülhet rá egy illúzióktól mentes, hiteles nemzeti történeti önszemlélet.

A tárgyi veszteségek felmérése még nem ad választ arra a további kérdésre, hogy milyen életlehetőségeket kínált országunk számára a Trianonnal előállt új

helyzet: a hagyományos és ugyancsak megcsontosított nézetek szerint katasztrofális gazdasági következményekkel járt. Ezt a felfogást fejtette ki a kánon erejével Berend és Ránki gazdaságtörténeti szintézise is, kijelentve: „Magyarország gazdasága [...] a háborút követő években rendkívül kritikus helyzetbe került.”²⁹ A gazdasági élet két háború közötti fejleményeit részletesen bemutatva sem hagytak kétséget afelől, hogy véleményük szerint a magyar gazdaság rosszul teljesített Trianon után. Ha az újabb gazdaságtörténeti összefoglaló szerzője nem fest is ennyire sötét képet, de érdemben nem mond mást, mint amit a Berend–Ránki szerzőpáros exponált negyedfél évszázaddal korábban.³⁰ Sőt: Trianon egy nemrég publikált tanulmány szerzői szerint is – hosszú távon – kétségkívül kedvezőtlenül hatott a magyar gazdaság fejlődésére. „A geopolitikai viszonyok kedvezőtlen feltételeket teremtettek az első világháború után a magyar gazdaság számára az új határokhoz történő alkalmazkodáshoz.” A kényszerű alkalmazkodás az egyszerűen nyitottá vált gazdaság körülményeihez szerintük azért sem lehetett sikeres, mert az ország vezetése a nemzeti iparfejlesztés prioritása mellett döntött, ami vitathatatlanul „hozzájárult Magyarország növekvő gazdasági lemaradásához”.³¹

Nem osztja ezt a véleményt Tomka Béla, aki szerint „a magyar gazdaság növekedésében az 1920-as években nem mutatható ki a békeszerződés jelentős negatív hatása, hanem a gazdasági nehézségeket inkább a háborúnak tulajdoníthatjuk”.³²

Először is, „[a]z első világháború utáni rekonstrukció viszonylag gyorsan lezajlott Magyarországon s nem látjuk a békeszerződés és a területi változások sokszor emlegetett erőteljes negatív hatását. Ha Trianon gazdasági hatása valóban olyan megsemmisítő lett volna, mint azt a kortársak feltételezték, s azóta is szinte közhelynek számít a szakirodalomban is, akkor az 1920-as években nem mehetett volna végbe a gyors rekonstrukció.”³³

Bizton feltételezhető Tomka szerint, hogy a kezdeti gazdasági nehézségek elsősorban nem Trianonból fakadtak, hanem az Európában akkor jellemző dezorganizáltság és depresszió következményei voltak. Trianon kétségtelenül negatív kihatása összességében és hosszú távon nem befolyásolta a magyar gazdaság valós teljesítőképességét. Hiszen „a természeti erőforrások a két világháború között már messze nem tartoztak a gazdasági növekedés legfontosabb tényezői közé, hanem sokkal inkább a gazdaság szerkezeti változásai, a technológiai fejlődés és a humán tőke voltak a fejlődés hajtóerői, melyeket kevésbé érintett a békeszerződés.”³⁴

Miközben tehát a gazdaságilag legelmaradottabb és az akut szociális problémákkal teli régiókat veszítettük el Trianonnal, ami persze kimondhatatlanul fájdalmas volt a nemzet számára, aközben a gazdasági növekedés gyökeresen megváltozott feltételeit öröklő-

25 ■ Gyurácz Ferenc: Nemzeti gondolat és szociálpolitika. Egán Ede és a kárpátaljai akció. *Valóság*, 1998. 2. szám, 32–46. old.

26 ■ Beluszky Pál – Győri Róbert: „A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés.” Magyarország városhálózata a 20. század elején. *Korall*, 11–12. szám, 2003. május, 220. old.

27 ■ Ablonczy: *Ismeretlen Trianon*, 213–216. old.

28 ■ Bővebben Gyáni Gábor: Vidéki urbanizáció. In: uő: *Az urbanizáció társadalomtörténete. Tanulmányok*. Korunk Komp-Press, Kolozsvár, 2012. Különösen 19–26. old.

29 ■ Berend T. Iván – Ránki György: *A magyar gazdaság száz éve*. Kossuth – Közgazdasági és Jogi, Bp., 1972. 113. old.

30 ■ Honvári János: A gazdaság a két világháború között. In: uő (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Aula, Bp., 1997. 313–425. old.

31 ■ Hídvégi Mária – Vonyó Tamás: Haza és lemaradás: a nemzeti iparfejlesztés kudarca. *Korunk*, 2012. 11. szám, 63. old.

32 ■ Tomka Béla: Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: Bódy Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2019. 66. old.

33 ■ *Uo.* 69–70. old.

34 ■ *Uo.* 76. old.

tük meg a békeszerződés nyomán. Ez olyan történelmi tény, amellyel mindenképp számolni kell Trianon tényleges utóhatásának megítélésében.

Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése és ennek következménye, Trianon ma már kevésbé tűnik tehát töréspontnak. Pieter Judson is arra a következtetésre jutott a Monarchia történetéről szóló könyvében, hogy sok minden tovább élt a közvetlen múltból ebben a nemzetállamokra bomlott Közép-Európában.³⁵ Így és ezért jelenthette ki utóbb: „Minden, ami 1918 körül történt, sokkal inkább alá volt vetve a birodalmi összefüggésnek, gyakorlatnak és hagyományoknak, mint ahogy azt hajlandók vagyunk elismerni.”³⁶ Ez egybecseng azzal, amit újabb történetírásunk az 1918–1919-es turbulens magyarországi események kapcsán észrevételez. Révész Tamás monográfiája ékesen bizonyítja, hogy 1918–1919 a kétségtelen felfordulások ellenére is szembetűnően folytonos volt mind az első világháborúval, mind pedig a megelőző időszakokkal. A „hagyományok tovább élése”, a régi és bevált megoldások felelevenítése szabta meg tehát az események menetét, a váratlan helyzetek, például a leszerelés kezelését.³⁷

Mindamellettt a drámai átalakulással együtt járó Trianon – a közismert metafora szerint – nyitott seb a magyar lélek számára. A trianoni határváltozás emlékezteti feldolgozása és a racionális történelmi tudatba integrálása emiatt is tetszik mindmáig hiábavaló erőfeszítésnek és követelménynek számunkra, magyarok számára. Ennek a sajátos helyzetnek a történelmi és elméletileg adott okai után kutakodunk a következőkben, rámutatva a nemzeti identitás felettébb érzékeny mentális konstrukciójának nagy jelentőségére a nem egy tekintetben továbbra is modernként ható korunkban.

A TRIANON-TUDAT LÉTREJÖTTE

A Trianon-szindróma mondhatni ciklikus történelmi utat futott be az utóbbi száz évben. Ennek mélyebb belátásához vissza kell kanyarodnunk a kezdetekhez, elsőként megvizsgálva, hogy a magyar társadalmat milyen állapotában érte a trianoni határmódosítás nagyhatalmi diktátuma.

Az 1867-es kiegyezéssel (*Ausgleich*) a dualista Monarchia magyar felében francia típusú nemzetállam keletkezett, amely jellegében erősen különbözött a birodalom Lajtán túli felétől. Mivel Magyarországon hosszú volt a múltja a „nemzeti” államnak, melyet a kortársak a Szent István-i államalapításig, olykor a honfoglalásig is késznek voltak visszavezetni, az eredetfikció a modern magyar nacionalizmus életképes eszmei alapjává válhatott.³⁸ A nacionalizmus szerte Európában ilyen és hasonló történelmi mítoszokra hagyatkozott a nemzetállam-építés sikere érdekében. Ez nem csoda, hiszen a nemzeti identitás alapjául szolgáló etnikai közösségi tudat hat feltételezett ismérve között éppúgy ott szerepel a közös leszármazás mítosza, mint az osztatlan –

nemzeti – történelmi emlékezet.³⁹ Az erősen vegyes etnikai-felekezeti összetétel miatt a nemzeti homogenizálás *akkor mindenhol* természetes igényét Közép- és Kelet-Európában szinte lehetetlen volt kielégíteni. Nem utolsósorban azért, mert a nemzeti-nemzetiségi társadalmak ekkor már többnyire autonómiára, olykor nemzeti önállóságra tartottak igényt, ami korábban még nem volt így.⁴⁰ Ez kellően megmagyarázza, hogy miért lehetett jóval sikeresebb az egyébként meglehetősen erőszakos franciásítás nemzeti projektje 1789 után, mint amilyen a magyarosítás volt vagy lehetett 1867 után.⁴¹

A dualizmus kori magyar nemzetállam-építő törekvések nyomán főként a németek és a szlovákok és persze a zsidók közül idővel sokan magyarra is váltak, tehát kulturális értelemben, de olykor strukturálisan is asszimilálódtak.⁴² Ennek ellenére sem tudta a magyar állam megnyerni a kisebbségi nemzetiségek széles tömegeinek feltétlen politikai lojalitását. Részben azért nem, mert a magyar állam akár csak szerény mértékben sem engedett az autonómiaköveteléseknek, még abban a formában, még annyiban sem, mint ahogy a birodalom Lajtán túli felében több helyen bekövetkezett. Sőt a magyar politikai elit még a Nagy Háború éveiben sem vált e téren engedékenyebbé.⁴³ Holott a Nagy Háború által teremtett új helyzetben a konföderációs jellegű megoldások már meg sem feleltek a nemzetté, sőt nemzetállammá válni akaró nemzetiségek megnö-

35 ■ Pieter M. Judson: *The Habsburg Empire. A New History*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2016.

36 ■ Pieter M. Judson: „Where Our Commonality is Necessary...”: Rethinking the End of the Habsburg Monarchy. *Austrian History Yearbook*, 2017. 18. old.

37 ■ Révész: *Nem akartak katonát látni...* 260–261. old.

38 ■ Szűcs Jenő: Történelmi „eredet”-kérdések és nemzeti tudat. In: uő: *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Szerk. Engel Pál, Zimonyi István. Balassi–JATE–Osiris, Bp., 1997. 334–369. old.; Sinkó Katalin: Árpád kontra Szent István. *Janus*, 1989. Tél, VI. 1. szám, 42–52. old.; Varga Bálint: Árpád a város fölött. Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2017.

39 ■ Anthony D. Smith: *National Identity*. Penguin, London, 1991. 21. old.

40 ■ A nemzetté válás folyamatának szakaszolására és tipizálására lásd Miroslav Hroch: A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődésig: a nemzetépítés folyamata Európában. Ford. Erdősi Péter. *Regio*, 2000. 3. szám, 3–24. old.

41 ■ A nemzetiségi politikák összehasonlító elemzéséhez vö. Diószegi István: *Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika Európában a XIX. században*. Magyarságkutató Intézet, Bp., 1991.

42 ■ A kérdés fogalmi és reáltörténelmi összefüggéseiről lásd Gyáni Gábor: Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben. In: uő: *Történelemszisztematika*. L'Harmattan, Bp., 2002. 119–133. old.; Katus László: Magyarok, nemzetiségek a népszaporulat tükrében (1850–1918). *História*, 1982. 4–5. szám, 18–21. old.

43 ■ Gyarmati Enikő: Autonóm nemzetiségek vagy államalkotó nemzetiségek Monarchiája? Az osztrák–magyar dualizmus alternatívái a Nagy Háború korában. *Pro Minoritate*, 2016. 4. szám, 92. old.

44 ■ Szarka László: Nemzetállami és államépítő nacionalizmusok. A magyarországi nemzetiségi kérdés átalakulása az első világháború éveiben. In: Takács Zoltán – Ricz András (szerk.): *Regionális kaleidoszkóp*. Regionális Tudományos Társaság,

vekedett igényeinek.⁴⁴ Jól mutatja ezt a Lajtán túli föderalizálás végső eredménytelensége, ami egyáltalán nem akadályozta, sőt még késleltetni sem tudta a birodalom másik felének gyors szétesését. Az 1910-es évek végén már idejétmúltnak számított a közbülső megoldás is: az antanthatalmak döntéshozói egyszer és mindenkorra eldöntötték, hogy szabad utat engednek a nemzetiségek szuverén államokba szerveződésének, s ennek a nemzetiségek politikai vezetői tudatában voltak. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása ugyanakkor nem feltétlenül a birodalom adott társadalmi és politikai építményéből következett. A történészek ma többnyire úgy tartják, hogy az 1867 után modernizált Habsburg Birodalom nem tekinthető egy eleve pusztulásra, majdani kimúlásra ítélt államképződménynek; a felbomlás sokkal inkább közvetlenül a világháború eseménysorából fakadt.⁴⁵ Ezzel függ össze az is, hogy a Nagy Háború emlékezete utóbb kifejezetten nemzeti (nacionalista) jelleget öltött, jóllehet a harci események eredetileg birodalmi vállalkozásként hatottak, mind a k. u. k. hadseregbe besorozottak, mind pedig általában a Monarchia egyes népei számára.⁴⁶

Ezek után nincs azon sok csodálkoznivaló, hogy a valamikori eleven magyar nemzetállam területi és népességbeli megcsonkítása, a belőle következő veszteség átható tudata tartós trauma forrása lett. Nem önmagában a hiány, hanem a veszteség tudata sokkolta a kortársakat, és sokkolja ma is a magyar

közvéleményt.⁴⁷ Változatlanul érzékenyen rezonálnak erre a valamikori veszteségre még azok is, akik már nem a Magyar Királyságba születtek bele – egyszerűen azért, mert Trianon emléke a jelenben szüntelenül tovább élő múltat idézi fel bennük. Ennek a lelki beállítottságnak a mozgatórugóit világítjuk meg a következőkben.

A VESZÉLYEZTETETT ÉS SÉRÜLT KÖZÖSSÉGI IDENTITÁS

A nacionalizmus a *kultúra egyik formája*, amely azért kelthet globálisan rezonanciát az egyénben és a közösségekben, mert egyszerre ideológia, nyelv, mitológia, szimbolizmus és öntudat.⁴⁸ A nemzeti identitás, épp amiatt, hogy szorosan összefonódik a kultúrával, kétségtelen előnyt élvez a többi identitáshoz képest. A nemzeti identitás egyúttal a szigorúan territoriális nemzetállami hatalmi képződmény mindenkori velejárója is.⁴⁹ Az utóbbinak pedig kivált nagy jelentősége van, lévén hogy a trianoni döntés egy már megszilárdult modern nemzeti öntudatot, historizált nemzetképet és tapasztalati világot tépázott meg.⁵⁰ Trianon olyan valóságot szimbolizál ezáltal, amely kitörölhetetlen nyomokat hagyott a pszichében, képes magához láncolni a társadalmi képzeletet, s egyúttal rabságba ejteni az emlékezeti kultúrát. Így vált, így válhatott Trianon a magyar nemzeti történeti tudat megkerülhetetlen hívószavává.

Igazat kell azonban adni azoknak is, akik szerint a Trianon-szindróma az a fajta mesterségesen előidézett lelkiállapot, amelyet a szüntelen politikai instrumentalizálás teremt meg újra és újra. A Horthy-kori irredentizmus gyakorlatára szokás utalni ezúttal,⁵¹ jóllehet ma sem egészen ismeretlen a hivatalos, fentől nagy hévvel szorgalmazott Trianon-kultusz.⁵² Semmiképp sem tagadható a történelem politikai instrumentalizálásának ténye. Ez azonban önmagában nem magyarzza meg kellőképpen a Trianon-kultusz tartós virulenciáját, azt a tapasztalati tény, hogy miért hatott már a maga korában is eleven erővel, és miért hat napjainkban is különösen fájó emlékként, sokkoló élményként a száz éve megesezt történelem.

Hogy milyen mély és megingathatatlan *történelmi* tapasztalat felelt meg akkoriban a magyar állam területi sérthetlensége elvének, melyet senki semmi áron fel nem rúghat, abból is kitetszik, hogy még 1918 novemberében (!) is hihetetlennek és elfogadhatatlannak tűnt a kortársak számára egy ilyen jövőbeli lehetőség. Példaként hadd idézzek a Herczeg Ferenc által szerkesztett, a középosztályi olvasókat megcélzó *Új Idők*ből. A nem szélsőségesen nemzeti vagy harciasan háborúpárti és semmiképp sem sovinszta lap olyan történelmi tapasztalatokat sulykolt olvasói tudatába, amelyek köszönő viszonyban sem voltak a Párizs környéki békék által majdan elrendezett Új Európa fogalmával. A lap állandó publicistája,

Szabadka, 2014. 139–147. old.; Szarka László: A nemzetiségi kérdés alakváltozatai a Nagy Háború éveiben. Adalékok a magyar kormányok erdélyi politikájának történetéhez. *Pro Minoritate*, 2016. 4. szám, 28–42. old.; Gyarmati: *Autonóm nemzetiségek...*, 82–92. old. Általánosan: Szarka László (szerk.): *Párhuzamos nemzetépítés. konfliktusos együttélés. Birodalmak és nemzetállamok a közép-európai régióban (1848–1938)*. Országház, Bp., 2017.

45 ■ Határozottan így gondolja Judson is. Judson: *The Habsburg Empire*.

46 ■ *Remembrance and Solidarity. Studies in 20th Century European History*. European Network Remembrance and Solidarity, Warszawa, 2014.; Mark Cornwall – John Paul Newman (eds.): *Sacrifice and Rebirth. The Legacy of the Last Habsburg War*. Berghahn Books, New York, 2016.

47 ■ A hiányérzetnek és a veszteség tudatának a traumatikus élmény kiváltásában betöltött, egymástól eltérő szerepe tudományosan kifejtett álláspont. Ehhez vö. Dominick LaCapra: *Writing History, Writing Trauma*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001. 43–85. old.

48 ■ Smith: *National Identity*, 91–92. old.

49 ■ C. S. Maier: Consigning the Twentieth Century to History. *Alternative Narratives for the Modern Era. American Historical Review*, 2000. 807–831. old.

50 ■ A modern kori nemzetállamok határainak változásai szinte mindig hasonló reakciókra készítetnek, hasonló érzékenységeket érintenek a változások által sújtott népekben. Vö. Frank Tibor – Frank Hadler (eds.): *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*. Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2010.

51 ■ Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris, Bp., 2001.; Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Tekei László Alapítvány, Bp., 2002.

52 ■ A mai Trianon-kultusz szociológiai és antropológiai elemzéséhez vö. Feischmidt Margit et al.: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. L'Harmattan, Bp., 2014.

Csathó Kálmán szemében abszurdnak hatott még ekkor, hogy Magyarország tetemes hányadát akár el is csatolhatják tőlünk. A *Varjú Máli levelei* című cikksorozatában közreadott fiktív elmélkedésből idézek:

„Hogy ezt a várost, ezt a házat, ezt a kertet a cseheknek akarja adni az amerikai elnök? [...] Hogy én erről lemondjak? Hogy cseh földre temessenek és Prágába vigyék a kis adómat, amíg élek? Vagy, hogy most itt hagyjak mindent és itt hagyjam azokat, akik becsülettel éltek és haltak meg magyar földön, és még az álmuk se legyen nyugodt tovább, mert csehvé lett a föld, amelyben pihennek? Ez az, ami nem lehetséges. Nem adom oda, nem adom és nem is fogja odaadni senki.”⁵³

Az ilyen és hasonló sajtóbeli megnyilatkozások igazán hű tükröi a korabeli hangadó közérzetnek. Nem nehéz ezek után belátni, mennyire *váratlan* és drámai hatást keltett az akkor közkézen forgó hitekhez és meggyőződésekhez képest a végül 1920-ban szentesített békeszerződés. Az *Új Idők* és a többi sajtóorgánum cseppet sem készítette fel a társadalmat Trianon bekövetkeztére; valójában a Nagy Háború mint katasztrófális esemény tényleges tapasztalatából sem adott át semmit olvasóinak. Herczeg családi lapja abban érezte magát leginkább érdekeltnek, hogy az olvasóival elfeledtesse az éppen zajló háborút, fátylat borítva mindama borzalomra, amit a frontkatonák elszenvedtek. Nem hiányzott ugyan a lapból a fronttudósítás műfaja, ami főként képek formájában jutott el az olvasókhoz. Az *Új Idők* szerkesztési elveit azonban a háborús években annak a látszatnak a fenntartása szabta meg, hogy a háborús események érdemben nem befolyásolják az élet normális menetét. A háború fontos történést, sugallta az *Új Idők* megannyi írása és sok-sok képe, annyira azért mégsem, hogy fel kellene miatta függeszteni a szerelemről, a divatról, a nőkérdésről és számos más, ehhez hasonlóan prózai dologról folyó nyilvános diskurzust. Az említett témákat a lap nem is mulasztotta el szüntelenül napirenden tartani. Arról nem beszélve, hogy eközben mélyen hallgatott a hátszág egyre több bajáról, a kollektív gyászról, a növekvő áruhiányról, az ellátási gondokról és a termelőmunka akadozásáról is. Az *Új Idők* háborús propagandája jószerevel abban merült ki, hogy igyekezett megnyugtani olvasóit, elterelve figyelmüket a háború emberi nyomorúságáról, és szintúgy az ország netán kedvezőtlenül alakuló jövőjéről. Az utókor, amely már kellőképpen ismeri a frontkatonák tengernyi szenvedését, tömeges tragédiáját, tisztában van a hátszág kínjaival is, és azt is tudja, hogy mi következett a háborúra, némi megütközéssel veheti tudomásul a „hazug” közvélemény-formálást. Csakhogy ez a mai időperspektívához tartozó tapasztalat (és tudás) egyáltalán nem vetíthető vissza az akkori múltba, és nem állítható normaként a korabeli történelmi tapasztalat elé. Kétségtelen továbbá, hogy amennyiben másként,

vagyis történetesen úgy alakult volna az akkori jelen jövője, ahogy és amire a múlt cselekvő ágensei számítottak, akkor a ma hazugnak tetsző beszéd kifejezetten célirányosnak és adekvátnak tűnhetne fel.

Ebből az egyetlen példából is kitűnik, hogy milyen messze esik (vagy eshet) egymástól a történelmi tapasztalat és a történelmi tudás, a múlt ez utóbbiból következő tapasztalata. Sokat elárul a közöttük lévő szinte áthidalhatatlan különbségről az a mély megrendültség, amelyet Trianon sokkja váltott (válthatott) ki a magyar társadalomból, kivált a társadalom politikailag tudatos részéből, amely mindenre inkább számított, mint éppen erre. A hazai történészeket újabban némileg megosztja annak a kérdésnek a megítélése, hogy ki mindenkire és egyáltalán miért hatott elementáris erővel a trianoni határváltozás ténye. Egyesek manapság megkérdőjelezik azt a közkeletű felfogást, amely szerint Trianon, a Nagy Háborúnak ez a magyar oldalon egyáltalán nem szándékolt és nem akart következménye kiválthatott volna egy spontán, mondhatni természetes traumatudatot. A nézet egyik megfogalmazóját idézem:

„Mindazonáltal Trianon a személyes és családi emlékezetből 1945 után lassan kikopik, távoli legendává válik. Ez az emlékezet úgy őrződött meg közel száz éven át, hogy a magyar állam a két világháború közötti időszakban minden intézményes lehetőséget kiaknázva *erőltette rá* polgáira a saját gyász-verzióját és reváns-kultuszát.”⁵⁴

Hasonló argumentációval fűszerezi mondanivalóját az a történész is, aki szerint „valójában a középosztályon és a menekülteken, és persze a határ mentén élőkön kívül, igazából alig érintett valakit Trianon”.⁵⁵ Ezt követően pedig kijelenti: „Mindenesetre egyáltalán nem zárható ki, hogy a két világháború közötti magyar kisebbségek történetében nem a vélelmezett trauma folyamatossága a lényeges, hanem a mozgósíthatóság és mozgósíthatóság [...] hullámmása.”⁵⁶ Mindkét idézett történész a szociológiai traumael-

53 ■ Kádár Judit: *Az Új Idők az első világháború alatt (1914–1918)*. OSZK, Bp., 2018. 300. old.

54 ■ Kovács Éva: Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történetírásban. *Korall*, 59, 2015. 89. old. (A kiemelés tőlem – Gy. G.)

55 ■ Egrý Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Napvilág, Bp., 2015. 485. old.

56 ■ *Uo.*, 484. old.

57 ■ A kulturális trauma elmélete Jeffrey C. Alexander megfogalmazásában: *The Social Construction*, 5. old.

58 ■ A „hideg” és „forró” emlékezés fogalmáról lásd Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz, Bp., 1999. 68–70. old.

59 ■ A „tapasztalati tér” és a „várakozási horizont” fogalmáról lásd Reinhart Koselleck: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz, Bp., 2003. 401–430. old.

60 ■ Gyáni Gábor: *A nacionalizmus és az Európa-kép változásai Magyarországon a 19–20. században*. In: *úó: Nép, nemzet, zsidó*. Kalligram, Pozsony, 2013. 131–146. old.

61 ■ Gyáni: *Történeiszdiskurzusok*, 231–261. old.

mélet fogalma szerinti jelentéssel ruházta fel Trianon sokkját,⁵⁷ amely így (mind a mai napig) egy utólag teremtett kollektív identitás funkcióját tölténé be a magyar köztudatban.

Továbbra sem tisztázott azonban, hogy miért hatott (és hathat napjainkban is) – bárhogy keletkezett utólag – traumaként, legalábbis sokkoló élményként mindaz, ami vagy közvetlenül a háború eseményeihez kapcsolódott (frontélet), vagy pedig a nagyhatalmi politikával függött össze, és a Párizs környéki békekben realizálódott. Úgy vagyunk ezzel is, mint a felejtés/emlékezés közötti dinamikus összefüggéssel: ha nem akad valaki, aki átadná az emléket valaki másnak, az utána következő(k)nek, és nincs valami olyan, ami emlékként egyáltalán átadható lenne, akkor felejtés sincs, mert nincs, nem lehet mire emlékezni, és nincs is mit elfelejteni. Kell tehát, hogy legyen valamilyen tárgyi alapjuk a majdan létrejövő, mesterségesen vagy önnön „természetes” kifejlésükben ható, sokkoló élményeknek, amelyek olykor traumákká is válhatnak.

Ma továbbra is még sok minden Trianonra emlékeztet bennünket, mindenekelőtt a Kárpát-medencei kisebbségi magyarság pusztá léte és százéves hányattatásának kétségbevonhatatlan ténye. Elég-e ez ahhoz, hogy Trianon „forró” történelemként éljen tovább az egyéni és a kollektív emlékezetben?⁵⁸ Ezt erősen kétlem. Érdemes alaposan rekonstruálni a trianoni sokkhatás keletkezési körülményeit azért, hogy megértsük a múltnak ezt a makacs tovább élését. A korabeli tényleges történelmi tapasztalatok, a valamikori „tapasztalati tér”⁵⁹ egyik pillanatról a másikra semmivé lettek, hogy ezzel az összes akkori várakozás (ezt fejezi ki a „várakozási horizont” fogalma) beteljesületlen maradjon. Ennek a senki által nem várt jövőnek az eljövetele váltotta ki azt a mély lelki megrázkódtatást, amely egy *abszurd, megmagyarázhatatlan és egyben elfogadhatatlan* valósággal szembesítette a kor emberét. Ez az egyszerűen előálló, meglepő valóság ugyanakkor csak mélységes csalódást, végtelen keserűséget és nosztalgikus emlékezést szülhetett a múltra való folytonos visszatekintés során. Pontosan ez az attitűd rögzült akkor, és mind a mai napig hat mint a Trianon-tudat legfőbb éltető táptalaja. A múlt benne összegzett képe nem lehet racionális megismerés tárgya, jóllehet a történészek Trianont is rendre beillesztik a történelmi eseményeket lineárisan és okságilag magyarázó elbeszéléseikbe. Ezek azonban legföljebb elvétve elégítik ki a Trianon-szindrómában szenvedőket, akik ez alkalommal is sokkal inkább mítoszra, semmint a történelem racionális fogalmára tartanak igényt.

Az 1920 után feléledő várakozások, a két háború közt dívó irredentizmus, aztán mindezen várakozások átmeneti beteljesülése az 1938 utáni néhány évben, majd a nem sokkal későbbi meghiúsulásuk és az ezt követő kényszerű hallgatás, végül 1989–1990 után az újra visszatérő vágyakozás a múlt visszavétele

iránt; az eseményeknek ez a sora alkotja azt a ciklikus mozgást, amelynek Trianon emlékezete is megfelelőni látszik ebben a viharos, fordulatokban oly gazdag száz évben.

TRIANON ÉS A MAI EURÓPAISÁG

Az utolsó száz évben Trianon a magyar nacionalizmus legfőbb hivatkozási pontja és egyúttal döntő tapasztalati alapja. Mi módon fér össze vajon Trianon újjáéledő kultusza mai globalizált (európaizált) világunkkal? A modern kori magyar liberális nacionalizmus kezdettől egészen 1918-ig Európa vonzókörében élt.⁶⁰ A békeszerződés által keltett sokk hatására azonban idehaza mélyen meggyökeresedett „a minket sorsunkra hagyó Európa”, sőt „az ellenünk fordult Európa” közkeletű képzete. A magyar revíziós politika főként annak köszönhető a két háború között elért időleges sikereit, hogy csatlakozott a náci Németország által elképzelt Új Európa erőszakos megvalósításának kísérletéhez. Az akkor gyökeret verő Európa-, vagy inkább Nyugat-ellenes attitűdöt megerősítették a második világháború utáni fejlemények, amelyek az ország Kelet-Európához tartozását szuggerálták, a történelem vonatkozásában is. Erre reakcióként jelentkezett az 1980-as évek Közép-Európa-diskurzusa, amelyet a most meghalt Konrád György, a történészek közül pedig Szűcs Jenő és Hanák Péter képviselt különös eréllyel.⁶¹ Az 1989-es rendszerváltás szemmel látható változásokkal járt e téren is, mert azzal kecsegtetett, hogy Magyarország – a többi posztkommunista országgal együtt – visszatér a Nyugathoz. Az Antall József vezette magyar kormány ugyanakkor felismerte a közép-európaiságban rejlő politikai tőkét is, és létrehozta a Visegrádi Négyek tanácskozó testületét.

A két háború között dívó magyar irredentizmus kerek perccel tagadta annak az Új Európának a létjogosultságát, amelyet a volt antanthatalmak, elsősorban Franciaország alakított ki az 1920-as években. Trianon emlékének a második világháború utáni elnémitása az akkori kelet-európai *status quó*t, a szovjet hatalmi érdekek primátusát fejezte ki. Az 1989-es politikai rendszerváltás egyszerre követelte és tette lehetővé a Trianon kultuszára építő hagyományos magyar politikai diskurzus felelevenítését, valamint a neki ellentmondó európaiság és közép-európaiság politikájának újbóli pártolását. A konzervatív és főként a mai populista kormányzás idején azonban mindinkább teret nyert az a fajta nacionalista közhangulat, amely határozott Európa-ellenességgel párosul. A 2010 óta hatalmon lévő Orbán-kormány, amely kétségkívül az autoriter Horthy-rendszer bűvöletében él, egyre bátrabban karolja fel Trianon sérelmi kultuszát, melyet a politikai legitimitáció forrásaként hasznosít. Trianon politikai instrumentálása már a Horthy-korban is negatív Európa-képet szült, és nincs ez másként napjainkban sem. Érdekes új fejlemény viszont, hogy Európa mai elutasításának

Replika 30

Hadas Miklós és Havas Ádám

Harmincéves a Replika

Hadas Miklós

Az abszolút tekintély

Karády Viktor Pierre Bourdieu-ről

Pierre Bourdieu

Egy önanalízis vázlata (részlet)

Demeter Márton

A 30 éves Replika rövid bemutatása kritikai

tudományometriai módszerekkel

Nyugati fekvés / Önmásítás

Böröcz József

A jóság máshol van: Az Európán belüli másság szabálya

Melegh Attila

Kirekesztések

Rasszista interakciók a kelet/nyugat lejtőn

Replikázás az informális témakörében

Böröcz József Kistérsadalom-kiskapuk című tanulmánya kapcsán

Czirfusz Márton

Az informális viszonyok és az informális munka földrajza

Éber Márk Áron

Összefoglalunk, tehát vagyunk

A feltételes társadalmi kizárás és beengedés rendi szerveződései a kapitalista osztálytársadalmakban és az informális

Havas Ádám és Fáber Ágoston

A heteronóm akadémia felemelkedése az EU peremvidékein

Populáris zene a Kádár-korszakban:

Perspektívák, lehetőségek és korlátok

Havas Ádám és Wagner Sára

Újszerű vagy célszerű?

Szemelvények a szocialista populáris zene eszköztárából

Ignác Ádám

Visszatér a múlt

Populáris zene és nosztalgia a késő Kádár-korszakban

Radnai Dániel Szabolcs

Kísérletek az ifjúsági kultúra meghaladására

Az első magyarországi koncepcióalbumok (1971–1973)

Havasréti József

Időablók

A space rock mint a hetvenes évek magyar pop/rock zenéjének egyik meghatározó paradigmája

Osztály, réteg, világtrendszer

Szelényi Iván

A posztkommunista társadalmi formáció és osztályszerkezet

Töprengő megjegyzések a Fordulat 26. száma kapcsán

eszméi és politikai támasztékát újból a Kelet-Európa (a visegrádi négyek) és leginkább a Kelet (Oroszország és Ázsia) felé forduló beállítódás szolgáltatja. Ez a politikai és eszméi orientáció azonban két problémát is rejt magában. A Trianon-kultusz mint afféle propagandaeszköz kifejezetten rombolja a visegrádi négyek országaival fenntartott kívánatos politikai kapcsolatokat. Talán éppen ez játszott közre abban, hogy a Trianonnal összefüggő hazai történelempolitika 2020-ban nem a valamikori kisantant országok, a mai visegrádi négyek irányában élte ki a történeti kritikát. Orbán Viktor miniszterelnök a 2020. június 6-án, Sátoraljújhelyen elmondott trianoni megemlékező beszédében így fogalmazott: „Végül az ezeréves történelmi Magyarországot a budapesti összeesküvés hátba döfték. Hadseregét megbénították és széttzillesztették, [...] az országot az ellenségeink, a kormányt a bolsevikok kezére adták.”⁶²

A *Dolchstoß*, a „hátba dőfés” valamikori vádját ekként felelevenítő mai politikai propaganda mélyén, mintegy annak közvetett megerősítéseként, ott találjuk a magukat a tudományos történetírás keretein kívül pozicionáló történészek beszédét. Az ő elbeszélésük szinte kizárólag a belső „ellenség” ténykedésében, a nemzetközi és a hazai szabadkőművesek összehangolt aknamunkájában véli fellelni a bajok fő okát, nélküle Trianon talán be sem következett volna.⁶³ Ezzel a manőverrel pedig elháríthatónak tűnik az a veszély, hogy olyan erőkre testálják Trianon kárhóztos bűnét a hivatalos és az emlékezetpolitika eszközeivel propagált történelmi magyarázatban, amelyek egyébként mai lehetséges vagy tényleges politikai szövetségeseink. Noha történetesen épp ezek az utódállamok voltak Trianon akkori egyértelmű nyertesei és mindmáig a fő haszonélvezői.

Nem kevésbé aggályos, hogy az Európától távolodó és egyre inkább Keletre húzó magyar politikai vezetés kimondatlanul is azt a kommunista Kelet-Európa-imázst jelöli ki mint kívánatos igazodási pontot, amelyet a nem túl távoli múltban a Szovjetunió hatalmának alávetett ország történelmi képzetéhez társítottak. A deklaráltan antikommunista retorikával párosuló, új keletű Európa-ellenesség egymással nehezen összebékíthető eszméi elemekből igyekszik tehát összekovácsolni valamilyen életképes politikai irányvonalat. □

62 ■ *Magyar Hírlap*, 2020. június 7.

63 ■ A tisztán légből kapott feltevés meggyőző bírálatát adta korábban: Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Jaffa, Bp., 2010. 97–111. old.
